

УДК 94 (477.85) "191":314.743

ББК: 63.3 (4 Укр – 4 Чен)

*В.М. Ботушанський, Г.В. Чайка***СТАВЛЕННЯ АВСТРІЙСЬКИХ ВЛАСТЕЙ ДО ЗАОКЕАНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ
БУКОВИНЦІВ У КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

У статті на широкому фактологічному матеріалі розкриваються проблеми заокеанської еміграції буковинців, зокрема ставлення до неї австрійських властей у кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: еміграція населення, заокеанська трудова еміграція, австрійські власті, західноукраїнські землі, Буковина.

Означена проблема в тій чи іншій мірі порушувалася в працях вітчизняних і зарубіжних дослідників А.М.Шлепакова [23], П.Кравчука [21], М.Кравця [20], О.І.Сича [22], В.М.Ботушанського [11], Л.Каро [26], Ю.Бачинського [10], А.Фрідмана [29] та інших, однак спеціального дослідження з цих питань нема. Тож мета пропонованої наукової розвідки – висвітлення на основі різних джерел, передусім архівних, матеріалів преси ставлення владних структур, до заокеанської еміграції кінця ХІХ – початку ХХ ст. з Буковинського краю.

Масова еміграція населення з Австро-Угорщини, особливо із західноукраїнських земель, у т. ч. й із Буковини, за океан викликала певну стурбованість влади в центрі й на місцях. Але не з того погляду, що слід би детально з'ясувати причини цього явища й допомогти людям, щоб не покидали рідну землю, а тому, що, по-перше, поміщики й підприємці втрачали дешеву робочу силу, а по-друге, втеча за кордон призовників, резервістів загрожувала скороченням збройних сил Габсбурзької імперії. Ці дві основні підстави лежали в основі різних заборонних заходів влади впродовж усього майже 20-річного періоду першої хвилі заокеанської еміграції з Австро-Угорщини, у т. ч. із Буковини. Проти еміграції виступали навіть найвищі можновладці імперії. Так, у тронній промові цесаря Франца Йосифа в парламенті в травні 1897 р. і особливо в промові прем'єр-міністра графа К.Бадені звучали заклики до спинення еміграції всіма можливими засобами: невиданням закордонних паспортів, довідок про наявність готівки, необхідної для в'їзду в ту чи іншу країну та ін. [24].

Як писав Ю.Бачинський, "краєві власті кинулись ловити втікаючого мужика... Засилувані доносами і лементом дідачів, що отсе утікає їм дешевий місцевий робітник, починають з безприкладним цинізмом, без згляду на закони о горожанські (громадянські. – Авт.) свободи, не лише ловити емігрантів і відставляти їх назад до сіл, але й конфіскувати їм пароплавні карти (квитки. – Авт.), щоби не важилися вдруге "утікати", а навіть і гроші, що мали при собі, щоби не пробували нових карт купувати" [10, с.4]. Це підтверджується і в узагальнюючій праці "Історія еміграції" [28]. Австрійський уряд робив усе можливе, щоб зупинити еміграцію: таємно відкривалися листи й затримувалися, якщо там вихвалялася Америка. Хоча закон гарантував таємницю листування, прокуратура надавала дозвіл на такий захід [28, с.253].

У 1900 й 1901 рр. у Чернівцях кілька разів збиралася крайова нарада за участю представників Крайового управління Буковини й повітових управлінь, депутатів парламенту й крайового сейму, великих землевласників і орендарів поміщицьких маєтків (але без безпосередньої участі делегованих представників селянства й робітництва) з метою виробити економічні заходи для припинення чи обмеження еміграції. Характерну заяву зробив на цій нараді український народовський депутат Буковинського крайового сейму, професор Чернівецького університету й громадський діяч Степан Смаль-Стоцький: зарадити еміграції можна лише тоді, "коли він (селянин. – Авт.) тут, у краї одержить землю, як в Америці, і причому стільки землі, з якої міг би прожити з

родиною. Думаю, що це є *punctum saliens*” (визначальною обставиною. – Авт.) [30]. У цілому, пропозиції наради зводилися до такого: за рахунок держави й краю скуповувати заборговані поміщицькі маєтки й розпродувати їх ділянками селянам на вигідних для них умовах; створити кредитний заклад, який надавав би селянам дешевий кредит, постачав їх насінням, реманентом за помірні ціни; підвищити платню сільськогосподарським робітникам; забезпечити вигідний збут селянами своєї продукції військовому відомству; розвивати домашні промисли, у т. ч. зі збутом продукції на експорт; навчати селян раціонально вести землеробство; для розвитку тваринництва створити відгодівельні й збутові товариства; розвивати в селянських господарствах садівництво; щоб не дробилося селянське господарство, передавати його в спадщину тільки одному спадкоємцю; забезпечити справедливий розподіл державних і громадських податків; громадські пасовиська поділити на ділянки й розпродати селянам або здати їм в оренду; для створення робочих місць здійснювати роботи з укріплення берегів р. Прут; вести боротьбу з пияцтвом і лихварством та ін. [30, с.3–6]. Усі ці пропозиції могли лише в незначній мірі вплинути на поліпшення становища селян. Але оскільки вони мали рекомендаційний характер, то, власне, і залишилися лише пропозиціями. А така пропозиція, як підвищення зарплати, узагалі була пустим звуком, бо ніхто ні з фабрикантів, ні з поміщиків чи орендарів маєтків за власним почином не збирався це робити.

Не раз порушувалося питання про еміграцію депутатами крайового сейму Буковини й австрійського парламенту. Народовський депутат від Буковини в австрійському парламенті Єротеї Пігуляк, виступаючи на його сесії в 1901 р., просив в австрійського уряду 2 млн. крон на створення фонду для спинення еміграції [14]. У червні того ж 1901 р. український селянський депутат Буковинського сейму Тодор Левицький пропонував із метою обмеження еміграції орні землі Православного релігійного фонду Буковини забрати з оренди великих орендарів (зокрема євреїв), “розділити і меншим посідачам, селянам дати в пахт (оренду. – Авт.). А там, де нема землі, що належала б до фонду, закупити від великих посідачів і розпарцелювати між селян” [15]. Інші депутати сейму в грудні 1901 р. внесли пропозицію: для спинення еміграції заснувати банк, який давав би селянам дешевий кредит, щоб могли розрахуватися за борги, і для заснування такого банку просили в уряді хоча б 1 млн. крон [16]. Той же Є.Пігуляк 20 лютого 1902 р. виступив на 94-му засіданні австрійського парламенту з великою промовою, в якій серед інших питань згадав і про необхідність спинення еміграції з Буковини шляхом створення спеціального фонду для сплати селянами боргів, купівлі для них землі у великих землевласників і розпродаж селянам на виплат [17].

У 1902 р. українські народовські депутати Буковинського сейму М.Василько, С.Смаль-Стоцький і Т.Левицький виступили з внесенням, у якому обстоювали ту думку, що еміграцію можна спинити, якщо розширити селянське землеволодіння. Для цього вони пропонували створити за рахунок держави спеціальний фонд сумою 2 млн. крон, за ці кошти купувати землі, які були у вільному продажі, і розпродувати селянам в розстрочку [19]. Однак ця ідея не була реалізована в широких масштабах.

У липні 1913 р. під головуванням крайового президента Мерана в Чернівцях відбулася чергова нарада з питань еміграції за участі представників владних структур, сільських старост, начальника крайової жандармерії Й.Фішера (вішателя буковинських селян під час Першої світової війни за “зраду” монархії), однак у ній в основному йшлося про те, як зупинити емігрування призовників, військовозобов’язаних [1, арк.34–39].

Власне, з самого початку здійснення центральними й крайовими властями різних заходів стосовно спинення чи обмеження еміграції було видно, що розв’язати це питання в бажаному для них напрямі їм не під силу. Досить переконливо це судження висловила чернівецька соціал-демократична газета “*Volkspreste*” (“Народна преса”) у 1899 р.: “Незважаючи на численні розмови в ландтазі (сеймі. – Авт.) щодо еміграції,

влада не знайшла ще жодного засобу, щоб поліпшити положення селян, вона безсила що-небудь зробити, а еміграційний рух все наростає і ніщо не може його спинити. Селянин дуже чітко бачить свій занепад і він вважає, що замість того, щоб його земля дісталася податковій службі, чи лихвареві, він краще сам її продасть і подасться в чужий край” [32].

З депутатським запитом щодо стримання еміграції й порятунку селян звернувся в 1897 р. до крайового президента депутат крайового сейму С.Смаль-Стоцький і група депутатів. Але крайовий президент Гоєс заявив у своїй відповіді на запит, що не вважає еміграцію лихом, бо емігрують люди і з високорозвинених країв. “Якщо люди шукають кращу вітчизну, нехай. Наше завдання порадити, куди краще їхати... Люди, що їдуть в Канаду, не конче кидаються у пропасть, умови там добрі для наших людей”, – такою була відповідь головного крайового начальника. З точки зору конституційних прав громадян така відповідь, звичайно, виглядала демократично. Однак він не сказав, що реально роблять власті, щоб економічно зацікавити буковинців залишатися в рідному краї [13]. Насправді ж він виступав головним “гальмівним” чинником у стримуванні еміграції з краю, даючи в цьому зв’язку відповідні розпорядження начальникам повітових управлінь і буковинському митрополиту. Зокрема, у листі до буковинського митрополита А.Чуперковича 15 травня 1898 р. він писав: “Я... прошу, щоб всі підпорядковані Вам православні душпастирі повчали православне населення краю про сумну долю, яка чекає емігрантів... і протидіяти всіма силами проти еміграційного руху, де він проявився у поточному році” [2, арк. 21].

Отже, крайові власті використовували церкву в антиеміграційних заходах. Зокрема, за дорученням Крайового управління консисторія організувала антиеміграційну агітацію проти виїзду буковинців у Сан-Пауло (Бразилія), наголошуючи на тому, що їх замість негрів, колишніх рабів, будуть використовувати на кофейних плантаціях [2, арк.31; 25]. Буковинська консисторія, відгукуючись завжди на антиеміграційні заходи влади, уважала, що й влада повинна діяти рішучіше, зокрема не видавати закордонних паспортів. На пленарному засіданні православної консисторії 2 квітня 1913 р. протоієрей Георгій Тевтул вніс пропозицію: “... по причине той, що дуже велике число робучого народу у цели заробку до Пруссій и до Канады вывандровуе (емігрує. – Авт.), а тым часом наше хлеборобство целковито підупадає, так що ті зарібки ніяким чином высоту потеряного убытку на поле націонал-економічним осягнуты не могут, чтобы світла Консистерія з просьбою к ц.-к. правительству (Крайового управління Буковини. – Авт.) отнеслась (звернулася. – Авт.), чтобы оттеперь хоть яко таке выставлене (видача. – Авт.) пасов (паспортів. – Авт.) обнизити (скоротити. -- Авт.)” [2, арк.26]. Мовляв, ми словом, а ви ділом боріться проти еміграції.

Заходи влади, церкви, преси в якійсь мірі охолоджували в деякого еміграційний запал, але еміграційний рух спинити вже ніхто не міг. Емігрантам при цьому доводилося долати чималий опір. Але поставало в багатьох закономірне питання: а наскільки законними були різного роду заборонні заходи влади? Адже австрійська конституція 1867 р. формально не забороняла еміграцію [31]. Настійною була потреба в прийнятті ґрунтового закону про еміграцію, у якому було б усебічно виписано права й обов’язки емігрантів, їх захист поза межами імперії. Австрійський імператор у щорічних тронних промовах, зокрема в 1896, 1897, 1901, 1907 роках обіцяв прийняти закон про еміграцію в Австрії, але справа зволікалася (як і в Російській імперії) [10; 17].

Спочатку влада намагалася стримувати заокеанську еміграцію (усупереч конституційному праву) традиційним способом – невидачею закордонних паспортів. Паспорт за письмовою заявою потенційного емігранта видавався повітовим управлінням. За порушення паспортного режиму військовозобов’язаними передбачалося покарання: арешт і ув’язнення від 4 тижнів до одного року. Резервістів, які, емігруючи,

ухилилися від військової перепідготовки, могли арештувати на термін від 3 днів до 2 місяців або оштрафувати – перший раз на 400 крон, другий – на 600 крон [3, арк.53].

Отже, прийняте тим чи іншим буковинцем рішення емігрувати не завжди могло увінчатися успіхом, не раз потрібно було докласти великих зусиль, щоб добитися свого. Переважно неписьменні селяни мусили за певну плату писарям писати прохання, скарги, слати телеграми в повітові, крайові й центральні інстанції, навіть до імператора, щоб дозволили емігрувати. “Високоповажний пане графе крайовий президенте, – ішлося в одному з прохань від 8 жовтня 1896 р. – Нижчепідписаний сільський староста села Товтри Кіцманського повіту наважується уклінно просити Ваше високоблагородіє, щоб товтрянським жителям було дозволено видати закордонні паспорти для виїзду до Канади і дано відповідну вказівку шановному ц[ісарсько]-к[оролівському] повітовому управлінні в Кіцмані. Стефан Бойчук” [4, арк.27].

Через невидачу закордонних паспортів селяни інколи вдавалися до масових акцій. Так, у січні 1897 р. 60 селян із Лужан, Ревного та інших сіл прибули до Крайового управління з вимогою дозволити видачу їм закордонних паспортів для виїзду до Канади (вимога не була задоволена) [12]. А ось телеграма від 5 травня 1897 р.: “Ц[ісарсько]-к[оролівській] величності. Відень. Нам, 7 особам чоловічої статі не видають закордонних паспортів. Витратилися на військову таксу, на кошти подорожі. Просим дозволити емігрувати. Іван Шульман” [4, арк.95]. 7 травня 1897 р. така ж приблизно телеграма до цісаря відправлена селянином Старої Жучки Василем Дуленком, якому не видавали паспорт для еміграції до Канади під тим приводом, що його 18-річний і 20-річний сини не відслужили ще у війську [4, арк.103]. 20 березня 1898 р. міністр закордонних справ Австро-Угорщини телеграфічно запитував із Відня крайового президента Буковини, чому не видають закордонний паспорт до Канади скаржнику з Рогізни Івану Медведю? На підставі інформації начальника Чернівецького повітового управління крайовий президент 22 березня відповів міністру: “Паспорт йому не видали, по-перше, тому, що він звернувся по проїзні документи усно, а по-друге, на пропозицію показати, чи є в нього необхідна сума грошей, які потрібно пред’явити в Америці, він не зміг цю суму показати” [5, арк.6, 8].

Андрій Величук із Старої Жучки скаржився в березні 1900 р. президії Крайового управління Буковини на Чернівецьке повітове управління, яке відмовлялося видати йому паспорт для виїзду до США у зв’язку з тим, що його 27-річний син, не відбувши службу у війську, кілька днів перед тим виїхав до Америки. Батько пояснював, що син комісований як туговухий. Відповідь була такою: хай син пройде призовну комісію [6, арк.52–57].

Скарга із с. Тарашани 9 квітня 1900 р.: “До високої ц.-к. крайової президії. Через винятково несприятливі заробіткові відносини на Буковині ми, нижчепідписані, змушені шукати утримання собі і своїм родинам, а саме:

1. Николай Гнида з дружиною і сином 1899 р. народження;
2. Василь Підгайчук з дружиною і дочкою;
3. Тодор Тарновецький з дружиною;
4. Іван Залуцький з дружиною, дочкою і трьома синами 1893, 1896 і 1899 р. народження з метою одержання дозволу на виїзд [до Америки] на певний час ми неодноразово писали до повітового управління в Сереті, витратили багато часу, поштових і штемплевих видатків. Вкінці нам без всякого обґрунтування дали відповідь, що не дозволяють виїжджати. Але це є порушенням австрійських законів. Просимо крайову президію допомогти. Підписи” [7, арк.62]. Як з’ясувалося, паспортів їм не дали, бо вони не могли показати готівку, яку потрібно пред’явити при в’їзді до США [7, арк.64].

Не маючи можливості отримати закордонні паспорти на Буковині для виїзду за океан, дехто з буковинців, діставши дозвіл на відхід на заробітки в Румунію, Російську імперію, Німеччину за робітничими книжками, у різний спосіб “умудрялися” виїхати

звідти за океан. Так, у 1908 р. з Російської імперії в Америку виїхало до 400 буковинських заробітчан, з Румунії у червні–серпні 1910 рр. – 55 осіб [8, арк. 1, 22, 23, 24, 28, 32; 1, арк.55].

Прохання, скарги буковинців щодо невидачі закордонних паспортів із метою виїзду за океан надходили в різні інстанції практично до самої Першої світової війни. Приміром, до Заставнівського повітового управління 9 квітня 1914 р. звертався з цього приводу мешканець Малого Кучорова Онуфрій Семенко, але вже не до повітового, а до Крайового управління Буковини, щоб допомогли отримати паспорт, бо, як пояснював Семенко, він бідний, має лише город і халупу та стару матір. Під час недороду 4 роки тому попав у великі борги, їх треба якось покрити, але це можна зробити лише за тієї умови, якби йому дозволили відправитися в Канаду на заробітки хоча б на один рік. А на військову перепідготовку він зразу ж би з'явився через рік, бо інакше доведеться все продати, а його “бідна стара мати не буде мати навіть де дожити свої останні дні...”. Не дозволили, бо військовозобов'язаний, мусить у 1915 р. бути в Коломиї на військовій перепідготовці, хіба що можна буде скоротити строк перепідготовки до 14 днів [19, арк.10, 12]. Що було через рік, добре відомо. Вимагалось вже не 14 днів, а років важких випробувань, каліцтва й навіть смерті.

Перед війною влада особливо активізувала боротьбу проти еміграції, зокрема призовників і резервістів. За наказами військового міністерства й Міністерства крайової оборони, МВС Австрії від крайової влади й повітових управлінь вимагалось здійснювати якнайсуворіший контроль за емігрантами, створити пункти перевірки на залізничному вокзалі в Чернівцях і на інших залізничних станціях, ретельно перевіряти документи. І справді, багатьох молодих хлопців-призовників і чоловіків-резервістів було затримано. Лише впродовж першого півріччя 1914 р. було повернуто з дороги понад 500 осіб [27]. Але багато хто з цієї категорії людей усе ж емігрував. За даними крайової жандармерії станом на 15 вересня 1913 р. за кордоном перебувало 6015 осіб призовного віку, у т. ч. 4843 особи (80%) – з північних повітів Буковини [1, арк.127].

Газета “Буковина” в передовій статті “Американська імміграція” (21 лютого 1904 р.) писала: “Еміграція із Австро-Угорщини змагається щораз більше попри всім засобом, якими правлячі сфери хотіли її задавити. Від гаразду ніхто не втікає, а як хто йде за море тому, що в старім краю нерозвинений промисел, а ґрунта роздроблені, то годі его спинити насильними засобами, треба радше сотворити такі економічні відносини, щоб мужик не чув конечности (необхідности. – Авт.) втікати за море” [18].

Отже, заокеанська трудова еміграція з Буковини відбувалася в умовах серйозного опору, антиеміграційних заходів влади як у центрі, так і на місцях, особливо щодо військовозобов'язаних, активної пропаганди проти еміграції з боку різномовної преси й духовенства, як також неефективних спроб впливових кіл обмежити еміграцію економічними засобами.

Та всупереч усім цим намаганням більшість емігрантів знаходила шляхи й методи, щоб подолати означені перешкоди й здійснити свої наміри.

1. Державний архів Чернівецької області (далі ДАЧО), ф.3. Крайове управління, оп.2, спр.29703.
2. ДАЧО, ф.320. Митрополія Буковини, оп.1, спр.86.
3. ДАЧО, ф.3. Крайове управління, оп.1, спр.12040.
4. Там само, оп.1, спр.6888.
5. Там само, оп.1, спр.7486.
6. Там само, оп.1, спр.7724.
7. Там само, оп.1, спр.7727.
8. Там само, оп.1, спр.10894.
9. Там само, оп.1, спр.12048.
10. Бачинський Ю. Українська еміграція. Українська еміграція в З'єдинених Державах Америки. – Львів, 1914. – Т.1. – 490 с.

11. Ботушанський В.М. Буковинська трудова еміграція в кінці XIX – на початку XX ст. // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. – К.: Наукова думка, 1975. – Вип.1. – С.136–145.
12. Буковина (Чернівці). – 1897. – 24 січня.
13. Там само. – 1897. – 14 березня.
14. Там само. – 1901. – №72.
15. Там само. – 1901. – №76.
16. Там само. – 1901. – 3 грудня.
17. Там само. – 1902. – 26 лютого.
18. Там само. – 1904. – 21 лютого.
19. Василько Н. Посольська діяльність (1901–1903). – Чернівці, 1904. – С.436–498.
20. Кравець М.М. Нариси з історії селянства Північної Буковини на початку XX століття. – Вінниця, 1998. – 173 с.
21. Кравчук П. Вони обрали Канаду (Перший період емігрування українців до Канади 1891 – 1914). – Торонто: Кобзар, 1991. – 291 с.
22. Сич О.І. Деякі аспекти імміграційної політики Канади наприкінці XIX – на початку XX ст. // Український історичний журнал. – 1981. – №11. – С.107–108.
23. Шлепаков А.М. Українська трудова еміграція в США і Канаді (кінець XIX – початок XX ст.). – К.: АН УРСР, 1960. – 199 с.
24. Bukowiner Kundschau (Чернівці). – 1897. – 3 червня.
25. Там само. – 1897. – 24 листопада.
26. Caro L. Auswanderung und Auswanderungspolitik in Österreich. – Leipzig, 1909. – 268 s.
27. Czernowitzer Tagblatt. – 1914. – 14 липня.
28. Die Geschichte der Wanderungen. – Wien, 1927. – 628 s.
29. Fridman A. Arbeitermangel und Auswanderungen. – Wien, 1907. – 71 s.
30. Protokolle Auswanderungs – Konferenzen. – Czernowitz, 1901. – S.183.
31. Sammlung der Bukowiner Volksschul – Gesetze und Verordnungen. – 1899. – S.1.
32. Volkspresse (Чернівці). – 1899. – 1 липня.

The article deals with different means of Austrian Authorities to stop transocean emigration from the Bukovyna at the end of the 19th – at the beginning of the 20th centuries.

Key words: emigration of population, transatlantic labour emigration, austrian authorities, zahidnooucrainsci earths, Boucovina.

УДК 371.214.114:94(4) “XVIII-XIX”

ББК 63.3(2)4

М.М. Волощук

РУСЬКО-УГОРСЬКІ ВІДНОСИНИ XIV ст. В РЕЦЕПЦІ ГЕОРГА ФЕЄРА (1766–1851 рр.)

Стаття присвячена історично-археографічним розробкам відомого угорського дослідника Георга Феєра на тему русько-угорських стосунків XIV ст. Учений одним із перших у центрально-європейській історичній науці ввів в обіг велику кількість невідомих актів династій Арпадів і Анжу, що суттєво поглибило знання майбутніх поколінь науковців у даній проблематиці.

Ключові слова: русько-угорські стосунки, династія Анжу, Людовік Великий, Литва, військові конфлікти, археографія.

Дослідження русько-угорських міждинастичних взаємин мають тривалу історію. Перші роботи, в яких простежується бажання авторів показати особливості взаємостосунків угорських королів зі східнослов'янською знаттю, появились вже в кінці XVIII – на початку XIX ст. після включення до складу володінь австрійської династії Габсбургів Галичини й Буковини – у свій час територій, підвладних Арпадам і Анжу. Авторами вказаних робіт були не лише австрійці, як наприклад, Г.Прай [2], але й угорці. Зокрема, королівський бібліотекар Стефан Катона на сторінках своєї багатотомної “Критичної історії королівства Угорщини” одним із перших зумів показати перипетії еволюції досліджуваних відносин крізь призму цитування невідомих джерел того часу, як правило – королівських актів [10–12].